

Qodirjon MAHKAMOV,
Namangan davlat universiteti dotsenti, (PhD)
E-mail: maxkamov_82@mail.ru

NamMQI professori, f.f.d. M. Ismoilov taqrizi asosida

MILLIY IJTIMOYIY XOTIRANI RIVOJLANTIRISHNING NAZARIY ASOSLARI

Annotatsiya

Maqolada milliy ijtimoiy xotiraning rivojlantirishda tarixiy ong, tarixiy xotiraning asos bo'lib hizmat qilishi, uning jamiyat ma'naviy hayotidagi roli va u orqali vujudga keladigan milliy ijtimoiy xotiraning shakllanishi haqida fikr yuritilgan. Shuningdek, tarixiy ong va tarixiy xotiraning shakllanishiga asosiy turtki beruvchi sosial omillar, yosh avlodning ijtimoiylashuvi jarayonlarining bugungi ahvoli va shu asosda shakllangan ijtimoiy xotiraning bugungi holati ochib berilgan.

Kalit so'zlar: tarix, vatan, tarixiy ong, dunyoqarash, xotira, globallashuv, qadriyat, vatanparvarlik, ta'lim, ijtimoiy xotira.

THEORETICAL FOUNDATIONS OF NATIONAL SOCIAL MEMORY DEVELOPMENT

Annotation

The article examines historical consciousness in the development of national social memory, the role of historical memory as a basis, its role in the spiritual life of society and the formation of national social memory through it. It also describes the main social factors that contribute to the formation of historical consciousness and historical memory, the current state of the processes of socialization of the younger generation and the current state of social memory formed on this basis.

Key words: history, homeland, historical consciousness, worldview, memory, globalization, values, patriotism, education, social memory.

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ РАЗВИТИЯ НАЦИОНАЛЬНОЙ СОЦИАЛЬНОЙ ПАМЯТИ

Аннотация

В статье рассматривается историческое сознание в развитии национальной социальной памяти, роль исторической памяти как основы, есть роль в духовной жизни общества, и я формирую через нее национальную социальную память. так описаны основные социальные факторы, способствующие формированию исторического сознания и исторической памяти, текущее состояние процессов социализации подрастающего поколения и текущее состояние социальной памяти, сфокусированной на этой основе.

Ключевые слова: история, родина, историческое сознание, мировоззрение, память, глобализация, сценность, патриотизм, образование, социальная память.

Kirish. O'tmishni qoralashga, kamsitish va soxtalashtirishga qarshilik uni ideallashtirishga ham olib kelmasligi kerak. Bunday hol ham milliy ong o'sishidagi biryoqlamalikni ko'rsatadi. Tarixni, milliy madaniyatni va milliy xususiyatlarni ideallashtirish hayot haqiqatidan uzoqlashishdir. Tarixni ideallashtirish ilmiy haqiqatni izlash yulidagi biryoqlamalikning ikkinchi tomonidir. Milliy uyg'onish jarayoni tezlashayotgan hozirgi kunlarda bunday hollarning kuchayishiga yo'l qo'yib bo'lmaydi. Ayrim ziyolilar ba'zi hollarda tarixiy voqealarni yoritishda, shaxslar faoliyati va merosiga baho berishda, milliy va diniy an'analar, rasm-rusmlar, urf-odatlarini baholashda bo'rttirishlarga yo'l qo'yayotganliklarini hozir ham ko'rish mumkin. Tarixiy ong, tarixiy xotira va milliy ong o'tmish saboqlarini to'g'ri anglash bilan birga, kelajakni ham ko'ra bilishning ma'naviy zamini bo'ladi [1]. Istiqbol muammolariga o'tmishdagi tajriba, ishlab chiqarish shakllari, turmush tarzi, axloq-odob normalarinigina emas, balki hozirgi davr imkoniyatlari, talab va ehtiyojlarini ham hisobga olib yondashmoq kerak.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Taraqqiyot yo'lidan olg'a qarab borar ekanmiz, bu sharoitda faqat o'z o'tmishimizgagina boqmay, boshqa rivojlangan mamlakatlar va xalqlar orttirgan ijobiy saboqlardan ham o'rnatilmog'imiz zarur. Axloq, odob borasidagi milliy merosimizga qanchalik mehr, e'tiqod bilan qaramaylik, umuminsoniy qadriyatlarini chetlab o'tib, ma'naviy kamolot cho'qqilariga chiqqolmaymiz. Bu boradagi milliy qadriyatlarimiz ma'naviyatimizning asosi bo'lsa ham, hozirgi davr talablariga

mos keladigan bilimli, ishbilarmon, yuksak axloq va odobli shaxsni tarbiyalash uchun yetarli bo'lmaydi. O'zbeklar o'tmishda mirishkor dehqon, mohir hunarmand va tijoratchi bo'lgani hammaga ma'lum. Lekin ijtimoiy, iqqisodiy, madaniy taraqqiyotimizning istiqboliga yondashishning davr taqozosi bilan belgilangan yangi mezonlari ham borligini unutib bo'lmaydi. Mustaqil taraqqiyotimizning bosh omili hozirgi zamon fani va texnikasi yutuqlarini to'la egallash, rivojlantirish, hayotga tatbiq qilishdir. Bu yo'l to'g'riligini rivojlangan mamlakatlarning tajribasi ham isbotlamoqda. O'zbekiston uchun malakali, bilimli ishchilar, muhandislar, boshqa mutaxassislar, fan va texnikani rivojlantirishga qodir bo'lgan olimlar kerak. Bularsiz O'zbekistonni buyuk davlatga aylantirish mushkul. Davr ruhiga mos milliy o'zligini anglash bu muammolarni ham o'z ichiga oladi.

"Ma'lumki, o'zbek xalqi azaldan o'zining bolajonligi, oilaparvarligi bilan ajralib turgan. Albatta, farzandga mehr qo'yish, ularning qornini to'q, ustini but qilish o'z yo'li bilan, lekin bolalarimizni yoshlik chog'idan boshlab milliy tarbiya, axloq-odob, yuksak ma'naviyat asosida voyaga yetkazish biz uchun doimo dolzarb ahamiyat kasb etib kelgan. Bu masalaga e'tibor bermaslik nafaqat ayrim ota-onalar, balki butun jamiyat uchun juda qimmatga tushishini ham ko'pgina hayotiy misollarda ko'rish mumkin"[2].

"Ko'p yillik ilmiy kuzatish va tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, inson o'z umri davomida oladigan barcha informatsiyaning 70 foizini 5 yoshgacha bo'lgan davrida olar

ekan. Bolaning ongi asosan 5–7 yoshda shakllanishini inobatga oladigan bo'lsak, aynan ana shu davrda uning qalbida oiladagi muhit ta'sirida ma'naviyatning ilk kurtaklari namoyon bo'la boshlaydi. Xalqimizning “Qush uyasida ko'rganini qiladi”, degan dono maqoli, o'ylaymanki, mana shu azaliy haqiqatni yaqqol aks ettiradi”[2]. Odamzot uchun bir umr zarur bo'ladigan tabiiy ko'nikma va xususiyatlar, masalan, har qaysi bolaning o'ziga xos va o'ziga mos qobiliyati, atrofidagi odamlar bilan muomalasi, tengdoshlari orasida o'zini qanday his qilishi, yetakchilik xislatlariga ega bo'lishi yoki ega bo'lmashligi, kerak bo'lsa, dunyoqarashi – bularning barchasi avvalo uning tug'ma tabiati, shu bilan birga, oilada oladigan tarbiyasiga uzviy bog'liq ekanini hayot tajribasi ko'p misollarda tasdiqlab beradi. “Aynan mana shu davrda bola hamma yaxshi-yomon narsani tushunib, anglay boshlaydi, uning beg'ubor ongi bamisoli bosma qog'oz singari oiladagi, yon-atrofdagi barcha voqea-hodisalarni, ularning zamiridagi taassurotlarni o'ziga shimib-singdirib oladi. Uning ota-onasiga, bobo va momolariga mehri va hurmati, o'zini o'rab turgan muhitga nisbatan munosabati kundan-kunga takomillashib boradi.” Lekin og'ir larzali vaziyatlar va ijtimoiy hayotda yuz beradigan keskin o'zgarishlar ta'siri ostida shaxs aksilijtimoiylashuv davrlarini ham boshdan kechirishi mumkin.

Tadqiqot metodologiyasi. Tarixiy ong va tarixiy xotira o'tmishni har tomonlama nazariy tushunish negizida, tarixiy rivojlanish tamoyillarini aniqlash darajasida shakllanib, rivojlanadi. Tarix hamda boshqa fanlar tomonidan o'tmish to'g'risida to'plangan bilimlar, umumlashtirilgan tarixiy tajriba asosida ilmiy dunyoqarash shakllanadi hamda rivojlanadi, tabiat hamda kishilik jamiyatini rivojlantiruvchi kuchlar, uni davrlashtirish, tarix mazmuni, ijtimoiy rivojlanish tipologiyasi, modellari to'g'risida ozmi-ko'pmi aniq tasavvur hosil qilinadi.

Tahlil va natijalar. Tarixiy ong va tarixiy xotiraning ushbu darajasida insoniyat o'tmishini ham konkret tarixiy, ham nazariy darajadagi butun ziddiyatlari hamda murakkabliklari bilan izohlashga urinishda. Tarixiy ong va tarixiy xotirani nazariy darajada shakllantirish hamda rivojlantirish tarixiy kategoriyalar yordamida fikrlashga, tarixiy jarayonni dinamikada, xronologik izchillikda va zamon nuqtai nazaridan o'zaro bog'liqlikda tushunishga ko'maklashadi. Bu darajadagi tarixiy ong bilan fanlar tizimi, birinchi navbatda, tarix fani shug'ullanadi. Jamiyat tarixi bo'yicha muntazam ilmiy bilimlarni o'z ichiga olgan tarix fani ijtimoiy taraqqiyotning yetakchi tamoyillarini aniqlashi, ayrim prognozlarni ta'riflab berishi mumkin.

Tarix falsafasi doimo tarixiy ong bilan o'zaro bir-birini taqozo etuvchi sharoitda bo'lib kelgan. Tarix falsafasi tarixiy ong kontekstidan tashqarida mavjud bo'lishini tasavvur ham qilib bo'lmaydi. Ayni mahalda, tarixni falsafiy tushunish tarixiy ongga va tegishli, ijtimoiy-tarixiy hayotga ko'p jihatdan shakllantiruvchi ta'sir ko'rsatib kelgan. Tarix geografik, moddiy, ma'naviy va boshqa omillar birikib ketgan murakkab jarayondir. Kishilar uchun tarix ular hayotining ildizi yashiringan xotirotdir.

Ong muammosi va uning tarixiy tarkibi tarix falsafasida rivojlantirildi. Zero tarix falsafasi tarixni “fikrlab ko'rib chiqishdan boshqa narsani bildirmaydi”. Hozirgi paytga kelib “ong” kategoriyasining, uning mohiyatining, kelib chiqishining va evolyusiyasining umume'tirof etilgan yagona ta'rifi yo'q. Lekin bu jarayonlar to'g'risida ko'pdan-ko'p farazlar, nazariyalar, konsepsiyalar hamda tegishli tushunchalarning ta'riflari mavjud [3]. Hozirgi mavjud ilmiy adabiyotlarda ong kategoriyasiga quyidagicha ta'riflar berilgan:

“Ong insonning fikr va hislari, sezgilari, tasavvurlari, iroda va qarashlaridan tashkil topgan” [4]. “Ong in'ikosning oliy shaklidir” [5]. “Ong falsafaning hajman o'ta keng va

chuqur kategoriyasi bo'lib, sub'yektiv reallikni, tashqi olamning inson, uning miyasi va psixikasida ideal darajada in'ikos etishini, insonning ma'naviy dunyosini, uning olamdagi o'z borlig'ini anglab his qilishini, tashqi olamga munosabatini belgilab beradi”[6].

“Ong faqat insonga xos bo'lgan tashqi olamni in'ikos ettirishning oliy shakli (usuli)dir” [7]. Shunday qilib, ong tushunchasining mazmuniga tadqiqotchilar tomonidan berilgan ta'riflarni umumlashtirib, ong kategoriyasini, bizningcha, quyidagicha ta'riflash mumkin: ong – ob'yektiv reallikni ideal ravishda in'ikos ettirish va aks ettirishning oliy shakli, ob'yektiv olamning sub'yektiv obrazi, hissiy va aqliy obrazlar yig'indisi. Atrof olam to'g'risida xilma-xil ilmiy va noilmiy axborotni o'z ichiga oluvchi bilimlar esa ongning mag'zini tashkil qiladi.

Ijtimoiy ong – ob'yektiv voqealarni aks ettiruvchi g'oyalar, qarashlar, ijtimoiy tuyg'ular, odatlar va axloqning yig'indisidan iborat. Ijtimoiy ong sinfga, ijtimoiy guruhga, xalq, millat va elatga mansub bo'lgan alohida guruhlar ongidir. Bundan tashqari ijtimoiy ong shakllariga siyosiy, huquqiy, axloqiy, estetik, diniy, falsafiy, ma'naviy va milliy ong kiradi. Ijtimoiy ong shakllarining bunday xilma-xilligi, ularning asosi va vujudga keltiruvchi borliqning ko'p tomonlama va serqirraligidir. Ijtimoiy ong shakllari ijtimoiy munosabatlar negizida va jarayonida vujudga keladi hamda rivojlanadi. Chunonchi, siyosiy ong – “siyosiy guruhlar, davlatlar, xalqlar, millatlar va elatlarning o'zaro bir-birlariga bo'lgan siyosiy munosabatlarini aks ettiruvchi siyosiy tasavvur va tushunchalar, g'oyalar va qarashlardan umumlashgan tizimi”[8]. hisoblansa, huquqiy ong – huquqiy munosabatlarni kishilar o'rtasida tartibga soluvchi ong shaklidir. Ijtimoiy ongning shakllanishida diniy ong ham muhim rol o'ynaydi. Boisi, diniy ong dastlab inson dunyoni anglay boshlagandan beri ming yillar davomida mavjud bo'lib kelgan. Shuning uchun jamiyatda kishilarning diniy qarashlari, ishonuvchanligi, dinga nisbatan moyilligi kuchli hisoblanadi. Diniy ongning dunyoqarash funksiyasi muhim bo'lib, diniy dunyoqarash “inson, tabiat va jamiyatning paydo bo'lishi, tuzilishi va kelajagi to'g'risidagi g'ayritabiiy qarashlar va tasavvurlar majmui” [9] hisoblanadi. Avreliy Avgustinning qarashlarida xudo “bilishning sababchisi” hamda “eng oliy darajadagi farovonlikdir va hamma eziguliklarning sababchisi” [10] deb ta'kidlanadi.

Yuqorida keltirilgan ijtimoiy ong shakllari jamiyat taraqqiyotida muhim hisoblansa-da, ularning zamirida milliy ong va tarixiy ong asosiy omil vazifasini bajaradi. Ma'lumki, ong konkret kishining ongi sifatida **individual ong** va konkret jamiyat ongi sifatida **ijtimoiy ong** bo'ladi. Bu jihatdan hozirgi adabiyotlarda ijtimoiy ong kategoriyasining ilmiy asoslangan ta'riflari mavjud: “ijtimoiy ong tabiiy va ijtimoiy voqelikning in'ikosi, jamiyatning muayyan davriga yoki qismiga tegishli bo'lgan umumiy his-tuyg'ular, kayfiyatlar, qarashlar, g'oyalar, nazariyalar majmuidir”[5].

Ijtimoiy ong - konkret tarixiy davrdagi ijtimoiy borliqni in'ikos ettiradigan ijtimoiy kayfiyatlar, kechinmalar, tuyg'ular, hissiyotlar, g'oyalar, qarashlar, farazlar va nazariyalar majmuidir. Ijtimoiy ong mazmunining yuqorida bayon etilgan ta'riflarini umumlashtirib, uni quyidagicha ta'riflash mumkin: ijtimoiy ong – ijtimoiy borliqning ma'naviy in'ikosi sifatida ijtimoiy tuyg'ular, hissiyot, farazlar, nazariyalar, kayfiyatlar, g'oyalar va qarashlar, odatlar va an'analar tizimidir.

“Tarixiy ong jamiyat, uning ijtimoiy guruhlari va individlarning o'z o'tmishi va butun insoniyat o'tmishi to'g'risidagi tasavvurlari majmuidir” degan ta'rif tarixiy ong tushunchasi mazmunini o'ta toraytirib, faqat ruhiy jarayonlarning sezish, idrok, xayol, xotira, tafakkur kabi bir qancha shakllarining bittasi sifatida talqin qiladi. Bu esa, fikrimizcha, mantiqan noto'g'ridir.

“Tarixiy xotira – konkret faktlarga muayyan tarzda yo'naltirilgan, o'tmish haqidagi axborotning alohida ahamiyati va dolzarbligini hozirgi zamon va kelajak bilan jips aloqada aks ettiruvchi ong. Obrazli qilib aytganda, xotira – ijtimoiy ongning barcha shakllaridagi, shu jumladan tarixiy ongda eng dolzarb faktlar saqlovxonasi; bunday ta'rif originalda biroq o'zgacha bo'lgani aniq, zero rus tilidagi “xranilishe” so'zi o'zbek tiliga “saqlovxona” deb tarjima qilinmaydi.

Tarixiy xotirani ijtimoiy ongning barcha shakllaridagi “dolzarb faktlar” omborxonasi deb talqin qilish, fikrimizcha, noaniq va tushunarsiz, zotan har bir ijtimoiy ong shaklining o'z tarixi (mas., falsafa tarixi, din tarixi, san'at tarixi va h.k.) borligi ayon, ammo tarixiy xotira faqat o'tmish, tarixni falsafiy idrok etish va yodda saqlash jabhasiga taalluqli desak, xato bo'lmas. Axloqiy tarbiya orqali o'quvchida ma'naviyat rivojlanadi. Ma'naviyat esa barkamol shaxsning shakllanishda muhim rol o'ynaydi. Shu tariqa o'quvchilar tarixiy ongi shakllanib boradi. Yevropada tarixni rasional o'rganish, uni falsafiy idrok etish XVIII asrda tarix falsafasini muhim yo'nalishi sifatida falsafadan ajralib chiqishiga sabab bo'ldi. “Tarix falsafasi tushunchasini fanga Anri Fransua Volter kiritgan deb hisoblanadi. Tarix falsafasi taraqqiyotiga Gegel, Kant, N.Danilevskiy, O.Shpengler, A.Toynbi, P.A.Sorokin., K.Popper va boshqa faylasuflar katta hissa qo'shdilar.

Yaspers fikricha, “Tarix bilim emas, balki hissiyotlar, kechinmalardir. Tarix intuisiya, mushohada mahsulidir” [10]. U tarixiy jarayonlarni his qilish orqali anglash kerak deydi. Zero olamni anglash avval o'z-o'zini anglashdan boshlanadi.

Gumanitar fanlar uchun milliy g'oyaning o'rni alohida bo'lib, u uyg'un rivojlangan shaxsni yanada faol shakllantirishga, barkamol avlod orzusini ro'yobga

chiqarishga yo'naltirilgan. Boy madaniy-tarixiy merosimizni hisobga olmasdan, idrok etmasdan va anglamasdan turib bu maqsadlarga erishib bo'lmaydi.

Vatanparvarlik oddiy his-tuyg'u emas, balki yuksak burch va mas'uliyatdir. Vatanni sevaman, deb ko'p gapiradiganlar emas, balki uning istiqboli, manfaati yo'lida fidoyilarcha xizmat qiladigan kishilar haqiqiy vatanparvar bo'ladilar. Vatanparvarlik, birinchi navbatda, insonning el-yurt manfaati yo'lidagi halol mehnatida namoyon bo'ladi. Shuning uchun ham bugungi kunda O'zbekiston jamiyatining eng birinchi vazifasi yoshlarning ongiga Vatanni sevish, umuminsoniy axloqiy-ma'naviy qadriyatlarni singdirish, milliy o'zligini anglatish, mehr-shafqatli, vijdonli, andishali qilib tarbiyalash.

Xulosa. O'zbekiston bizning yakkayu yagona Vatanimiz ekan, uning taqdiri barchamizning ham taqdirimizdir. Shu Vatan tinch bo'lsa, biz ham tinch bo'lamiz, boy bo'lsa - boy bo'lamiz, rivojlansa - barcha orzu-umidlarmiz ushaladi. O'zbekistonni hurmat qiluvchilar ko'p, lekin uni hech kim o'zbeklar singari sevmaydi, hech kim Vatanimizning istiqbolidan, yurtda ahillik, barqarorlik hukm surishidan biz, o'zbeklarchalik manfaatdor emas. Hadislarda ham “Vatanni sevmoq iymondandir”, degan tabarruk so'zlar aytilgan. Demak, vatanparvarlik imon, e'tiqod darajasiga ko'tarilgan ma'naviy fazalatlarining biridir.

Xulosa qilib aytganda, tarixiy xotira ko'pincha tarixiy shaxslar, o'tmish yetakchilari faoliyatini baholash orqali shaxsiylashtiriladi, biron-bir tarixiy voqea, davrlar, umuman o'z tarixi to'g'risida taassurotlarni, mulohazalarni, fikrlarni shakllantiradi.

ADABIYOTLAR

1. Kayumov U.K. Rol nasionalnogo samosoznaniya v formirovaniy jiznennoy pozisii molodeji Uzbekistana. // Obshchestvennyye nauki v Uzbekistane. Tashkent, 2003. - № 6. - S. 53- 56.
2. Karimov, I. A. Yuksak ma'naviyat – yengilmas kuch. – T.: Ma'naviyat, 2008. –B.54.
3. Qarang: Yulina N.S. Tayna soznaniya: alternativnyye strategii issledovaniya. //Voprosy filosofii. - Moskva, 2004. - № 10. S.125- 136.
4. O'zbekiston Milliy Ensiklopediyasi. T. 5. — T.:O'ME, 2003.-B.704.
5. Falsafa asoslari. T.:O'zbekiston, 2005. - B.203.
6. Saifnazarov I., Kasshov B., Muxtarov A. Filosofiya. - T.:Shark, 2002. - S. 190.
7. Gorbachev V.G. Osnovy filosofii. - M.: Vldos, 1998. — S. 110.
8. Falsafa.- T.: "O'qituvchi". 2005. -B.204.
9. Islom spravochnik. - T.: "O'zbek sovet ensiklopediyasi bosh redaksiyasi". 1989. -B.96.
10. G'arb falsafasi. - T.: "Sharq", 2004.-B.218.